

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ І ПРАВА**

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ**

**КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
«ДНІПРОВСЬКА АКАДЕМІЯ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ»
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ**

**КРЕМЕНЕЦЬКА ОБЛАСНА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
КАФЕДРА ІСТОРІЇ ТА МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ**

**МАТЕРІАЛИ
II ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

**«НАУКОВО-ОСВІТЯНСЬКА ЕЛІТА ТА ФОРМУВАННЯ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ»
присвяченої пам'яті доктора історичних наук, професора
В. Я. Білоцерківського**

(29 березня 2024 р.)

Харків – 2024

ЗМІСТ

Бережна С. В.	Роль наукових шкіл в сучасному університеті	5
Богдашин Д. І.	Історія кафедри проектування доріг, геодезії і землеустрою Харківського національного автодорожнього університету (1936-2024 рр.)	7
Богдашина О. М., Прочкарук Д. О.	Історіографічний побут Д. І. Багалія	11
Brahina T. M., Brahin Y. A.	Roots of John Neumeier creativity	19
Висоцька О. Є.	Проектування образу України як місія сучасної вітчизняної науково-освітньої еліти	26
Гончарова О. С.	Людина в боротьбі з тоталітарною системою 1960-х – 1980-х років: ціна за свободу Генріха Алтуняна»	32
Горпинко О. С.	Розгортання ідеологічного тиску та репресій проти наукової еліти України на початку 1920-х років	45
Данильян О. Г., Калиновський Ю.Ю.	Інтелектуальна еліта нації як гарант духовної безпеки держави	56
Даннікова Т. В.	Жінки-освітянки в Русі Опору в Другій світовій війні на досвіді Польщі	62
Дев'ятко Н. В.	Сучасні світоглядні виклики в освіті	73
Дегтярьова В. Р	Розвиток лідерських якостей на ранньому етапі формування особистості	78
Дерев'яга М. А.	Перший директор Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського В. С. Чишко: життєвий та науковий шлях	89
Дзьобань О. П., Буліч А. І.	Інформаційно-відкрита освіта як середовище формування інтелектуальної еліти	94
Діхтярук С. Г.	Науково-публіцистичні праці Романа Бжеського	99
Дмитрієва Т. В.	Археологічні дослідження Б. П. Зайцева	103
Дорош С. Б.	Діяльність М. І. Пирогова на посадах попечителя Одеського та Київського навчальних округів (1856-1861 рр.)	108
Дьякова О. В., Топчій Д. С.	Я такий щасливий, адже теж послужив Батьківщині!	115
Захарова Е. В.	Розвиток нормативно-правового забезпечення геодезичного супроводу транспортного будівництва співробітниками ХНАДУ	123
Зацарний С. О.	М. С. Грушевський – видатний організатор археографічної справи у Львові (1894–1914 рр.)	135
Золотарьов В. С.	Вільгельм Вільгельмович Нічке – науковець та педагог	144
Клусович А. В.	Лесь Танюк – активний учасник національно-демократичного руху в Україні 1980-х – початку	

Гончарова Ольга Сергіївна

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри історії України

Харківського національного педагогічного університету

імені Г. С. Сковороди

ЛЮДИНА В БОРОТЬБІ З ТОТАЛІТАРНОЮ СИСТЕМОЮ 1960-х – 1980-х РОКІВ: ЦІНА ЗА СВОБОДУ ГЕНРІХА АЛТУНЯНА

***Анотація.** У статті аналізується роль і місце Генріха Ованесовича Алтуняна в дисидентському русі 1960-х – 1980-х років в УРСР та розкривається його позиції на суспільно-політичні процеси в державі, свідком та учасником яких він був.*

***Ключові слова:** демократичні погляди, дисидентський рух, ідеологічний тиск, національна свідомість, репресії.*

Постановка проблеми. У контексті відродження національно-культурного життя України, боротьби за збереження своєї державності та збільшення міжнародного авторитету, дедалі більшої ваги набувають дослідження руху опору колоніальній політиці, що відігравав значну роль у збереженні ідентичності та унікальності українського народу. Особливий інтерес як серед дослідників, так і серед широкої громадськості викликають 1960-ті – 1980-ті роки, коли дисидентський рух був єдиною силою опору режиму. Його поява в цей період є феноменальним явищем в багатьох аспектах. Цей рух з'явився та існував протягом понад двадцяти років завдяки невтомним зусиллям інтелігенції, в умовах постійного тиску та репресивного режиму існуючої радянської адміністрації. Владі не вдалося придушити цей рух, і навіть більше – він суттєво вплинув на події, пов'язані з виникненням незалежної України. Різні індивіди з різними поглядами ставали дисидентами,

кожен мав свої власні мотиви для незгоди з тоталітарним режимом. Більшість з них у такий спосіб протистояли несправедливості, жорстокості та хитрощам радянської влади з якими вони зустрічалися у своєму особистому досвіді. Хоча мотиви та погляди відрізнялися, ворог був один – безжалісна система. Розрив між теорією і практикою, між словами і діями в керівників КПРС та державних чиновників, змушував мислячих людей конфронтувати з владою та офіційною ідеологією. Молоді, чесні та інтелігентні люди, які виростали в епоху «відлиги», вже не могли сліпо підтримувати партійну лінію. Вони вільно мислили, аналізували та висловлювали свої погляди. Хоча спочатку вони вірили у перемогу комунізму та соціалізм як єдиний шлях, проте, зіштовхнувшись з системою, бачили, що влада на всіх рівнях порушувала декларовані принципи у внутрішній та зовнішній політиці. Одним з яскравих представників правозахисного руху, який поступово відійшов від догматичного розуміння радянської дійсності та перейшов до лав борців за права людини та демократизацію суспільства, був Генріх Алтунян. Свій шлях перетворення «добропорядного радянського громадянина» на дисидента він описав у книзі «Ціна свободи»

Аналіз досліджень. В українській історіографії дисидентський рух 1960-х – 1980-х років не позбавлений уваги. До його характеристики автори звертаються при аналізі суспільно-політичних процесів, що відбувались в УРСР в означений період [1; 4; 5]. Помітним явищем української історіографії стали праці Ю. Данилюка О. Бажана [6], Б. Захарова [7] та Г. Касьянова [10], в яких увагу сфокусовано саме на опозиційних настроях населення щодо політичного режиму в УРСР в період «застою». Є в цих роботах згадки й про Генріха Алтуняна та його ролі в дисидентському русі. Не оминули його згадати й автори роботи, присвяченої історії міста Харкова ХХ ст. [8]. Більш детально дисидентський рух на Харківщині аналізується в роботі В. Майстренка [11], де, з поміж інших незгодних з тогочасною політикою, автор значне місце відвів і Генріху Ованесовичу. Окрема стаття Алтуняну присвячена й у першому томі «Міжнародного біографічного словника дисидентів країн Центральної та

Східної Європи й колишнього СРСР», присвяченого Україні [9]. Однак ці публікації не дають можливості відтворити весь життєвий шлях Генріха Ованесовича Алтуняна та пояснити мотивацію його вчинків. Тож, за таких умов, вагому роль відіграє залучення джерел. Надзвичайно цінним серед них є спогади самого українського дисидента [2; 3] та його знайомих про нього [13]. Суспільні настрої в Україні й антидемократичну діяльність КДБ в останні роки існування СРСР розкривають документи і матеріали, вміщені у тематичних збірниках, що побачили світ в Україні останнім часом [12; 14].

Мета статті – визначити роль і місце Генріха Алтуняна в дисидентському русі 1960-х – 1980-х років в УРСР та висвітлити його позиції на суспільно-політичні процеси в державі, свідком та учасником яких він був.

Виклад основного матеріалу. Дисидентський рух став невід’ємною складовою громадсько-політичного життя в СРСР з кінця 1950-х по першу половину 1980-х років ХХ століття. Виникненню цього руху сприяли рішення ХХ з’їзду КПРС у 1956 році, які розпочали процес десталінізації та лібералізації в радянському суспільстві. Проте темпи цих змін, а також нечітко визначений та обмежений характер «відлиги» під керівництвом Хрущова не влаштовували багатьох. Особливо це стосувалося тих, хто прагнув до справжніх демократичних змін та зростання відкритості в радянському суспільстві. Після зміни лідера в 1964 році і приходу до влади Л. Брежнєва процеси навіть обмеженої лібералізації швидко зупинилися [5, с. 127]. Це особливо відчули представники інтелігенції, які активно підтримували дальший розвиток і поглиблення процесів десталінізації, розпочатих на ХХ з’їзді КПРС [1, с. 49]. Одним із них був харків’янин Г. О. Алтунян.

Генріх Ованесович Алтунян народився 24 листопада 1933 року в Тбілісі. Його батько, Ованес Погосович Алтунян, за національністю вірмен, працював кадровим військовим. Мати, Валентина Густавівна Алтунян, наполовину німкinya, наполовину шведка, була техніком-креслярем. У 1944 році родина переїхала до Харкова. Генріх Ованесович, закінчивши школу, вступив до Харківського вищого військового авіаінженерного училища у 1951 році, де

отримав освіту за спеціальністю інженер-радіотехнік. Після закінчення училища у 1956 році він працював інженером-радіотехніком у місті Узін Київської області в авіаційному полку Військової частини 40433 протягом 4 років. У 1961 році він повернувся до Харкова і зайняв посаду завідувача відділу Харківського вищого командного училища. Пізніше Генріх Ованесович також працював на посадах завідувача лабораторією та викладача [9, с. 30–31]. Паралельно з роботою в училищі, він навчався в заочній ад'юнктурі. У 1956 році Г. Алтунян став членом КПРС та ідейним комуністом.

Працюючи як парторг кафедри і маючи звання майора, а також готуючись до захисту кандидатської дисертації у 1964 році на партійних зборах кафедри,

Генріх Алтунян

організованих з метою критики політики старого генсека і привітанням нового, він відверто висловив свою недовіру до нового керівництва КПРС, вказавши на недемократичні методи, якими було усунено М. Хрущова. Зокрема він зазначив: «У мене товариші Брежнєв, Мікоян, Подгорний довірою не користуються. Я їм не довіряю. Адже, як відомо, Брежнєв у квітні 1964 року, коли вручав четверту зірку Героя Хрущову, з приводу його 70-річчя, говорив, що це, мовляв, наше щастя, що він нами

керує, а вже через півроку він же заговорив про волонтаризм» [2, с. 26]. З цього моменту через демократичні погляди його перебування в рядах парторганізації стало небажаним. Сам він поступово віддалявся від догматичного розуміння радянської дійсності. І він у місті був несамотній у своєму ставленні до режиму. Зокрема, 17 лютого 1966 року о 7 годині ранку в м. Харкові на будинку Харківського державного університету ім. Горького з центрального входу з боку площі Дзержинського виявлено було напис: «Будь проклята КПРС» [12, с. 157]. У 1968 році зі знайомства з сім'єю командарма Якіра розпочався дисидентський шлях Г. О. Алтуняна. Це знайомство було організоване його другом і відомим харківським правозахисником В. В. Пономарьовим. Під час

розмови з Петром Якіром і іншими членами його сім'ї Генріх Ованесович та Володимир Володимирович проявили зацікавленість працями вже опального академіка А. Д. Сахарова. Ці матеріали вдалося дістати лише після знайомства з іншим відомим дисидентом і правозахисником, генералом П. Г. Григоренком. Після цього Г. О. Алтунян, так само як і В. В. Пономарьов, потрапили під пильний нагляд КДБ [11, с. 96]. У 1968 році його виключили із партії. Як згадував Г. Алтунян пізніше, йому пригадали виступ 1964 р., заявивши: «Ви давно не довіряєте партії, нашому центральному керівництву!». «Да, – сказав я, – не довіряв тоді, не довіряю і зараз» [2, с. 26]. Звільнили його із війська та роботи за зв'язок з дисидентами та розповсюдження листа академіка Сахарова. Попри ці репресії, Генріху Алтуняну вдалося знайти нову роботу і стати старшим інженером на харківській дільниці пусконаладжувального управління «Оргенергоавтоматика». Він продовжував брати активну участь у русі за демократизацію суспільства. Спробувавши домогтися поновлення у партії, Алтунян подавав апеляції до всіх можливих інстанцій, аж поки не дійшов до ЦК КПРС. Проте комісія партійного контролю відхилила його апеляцію [8, с. 549].

У травні 1969 року після арешту в Ташкенті П. Григоренка, Генріх Ованесович приєднався до Ініціативної групи захисту прав людини в СРСР. Він спочатку підписав відкритий лист на захист П. Григоренка і кримських татар, а потім звернення до ООН з приводу порушень прав людини в СРСР. У червні 1969 року він, разом з іншими десятьма відомими правозахисниками, звернувся з листом до Міжнародної наради комуністичних і робітничих партій і також підписав листи на захист І. Яхимовича [6, с. 177]. Юлій Кім в інтерв'ю «Радіо Свобода» так пригадував цей час: «Я відразу полюбив цю людину, бо вона була жива, весела, дуже впевнена. Він дуже чудовий, наш Генчик – інакше ми його й не називали. Цілком відразу привертав симпатію до себе, дуже енергійна при цьому людина. Він входив до тієї четвірки харків'ян, яких у 69 році замели за підпис під листом ініціативної групи. Пам'ятаєте, був такий протестний лист наших московських правозахисників, і харків'яни приєдналися до цього листа. І

з ними вчинили досить жорстоко, бо четверо отримали строки» [13]. У липні 1969 року за активну участь у правозахисному русі Генріха Алтуняна було заарештовано. У «Постанові про обрання запобіжного заходу», тобто арешт, говорилося: «Алтунян Генріх Ованесович... Протягом тривалого часу проводить антирадянську агітацію, спрямовану проти правомірної діяльності державних та судових органів СРСР, зводить наклеп на радянську дійсність і з метою тиску на КППС та Радянський уряд, звернувся до ООН із закликом втрутитися у внутрішні справи Радянської держави» [2, с. 16]. Його звинувачували за статтею 62 частина 1 Кримінального кодексу УРСР за «Антирадянську агітацію і пропаганду». Пізніше він згадував день арешту, та говорив, що «прямо на постановленні об арешті написав: «Протестую проти пред'явленого мені звернення – ніякої антирадянської агітації і пропаганди я ніколи не займався» [3, с. 414]. Проте, коли для ознайомлення зі справою прибув адвокат з Москви, КГБ змінило статтю на 187 частина 1 Кримінального кодексу УРСР. Після цих подій 26 листопада 1969 року Харківським обласним судом Генріха Алтуняна було засуджено до 3 років таборів загального режиму. Через порушення виправно-трудового законодавства він був направлений у табір поза межі УРСР – у Нижній Інгаш Красноярського краю РРФСР. У березні-квітні 1970 року було засуджено і друзів Генріха Алтуняна – В. Недобору, В. Пономарьова та А. Левіна, які разом з ним підписали звернення московської «Ініціативної групи захисту прав людини» до ООН у зв'язку з арештом в Москві Петра Григоренка [7, с. 84]. У Харкові в той час була запроваджена істерична кампанія переслідування інакомислячих, використовуючи класичні схеми радянського тоталітаризму.

Петро Григоренко (у центрі) й четверо харків'ян, які отримали по 3 роки за підписання листа на його захист: Аркадій Левін, Генріх Алтунян, Владислав Недобра та Володимир Пономарьов.

Після звільнення у 1972 році він повернувся до Харкова і влаштувався слюсарем на підприємстві «Кінотехпром». Перебування в таборі не зломило

його й він продовжив активну діяльність. Генріх Алтунян швидко став центром великого кола інтелігенції, до якого входили відомі поети, такі як Борис Чичибабін, Марлена Рахліна та інші. Це коло швидко розширювалося за рахунок опозиційно налаштованої молоді, яка приєднувалася до нього маючи інтересом та прагнення активно долучитися до руху за демократизацію суспільства. Серед них поширювався самвидав, переважно московський, але вже ходило по руках і багато самвидавчих праць українських авторів. Крім того, Алтунян часто спілкувався з харківськими представниками українського національного руху, такими як Ігор Кравець та Анатолій Здоровий. Він багато подорожував по області, відверто й щиро висловлював свої погляди незалежно від місця й оточення, а також підписав ряд листів разом з відомими правозахисниками Москви і Києва. КДБ пильно стежила за його діяльністю, тож 24 грудня 1978 року Генріх Алтунян був викликаний на бесіду і попереджений Харківським КГБ про можливі наслідки його дій у разі неприпинення їх. [2, с. 136]. Цю «профілактичну» розмову він детально записав та через самвидав її зміст став відомий на Заході.

У 1980 р. у Харкові розслідувалася справа О. Зінченка, якого звинувачували у антирадянській агітації та пропаганді. Внаслідок суперечливих та недостовірних показань обвинуваченого Зінченка та свідка у його справі Анцупова про нібито антирадянські висловлювання Алтуняна 16 грудня 1980 р. останній був заарештований. За вироком суду Алтуняна визнано винним в усній антирадянській агітації та пропаганді, у зберіганні та розповсюдженні книг та інших матеріалів, які суд вважає антирадянськими. Йому у провину ставилося наступне: що в січні 1975 р. у розмові зі своїм родичем Косуліним він назвав введення військ до Чехословаччини в 1968 р. окупацією, говорив, що в СРСР немає справжнього соціалізму; що у 1977 р. у розмові з лікарем-психіатром Гриценком з приводу примусової госпіталізації Воровського він говорив про випадки утримання у психіатричних лікарнях здорових людей та про порушення у СРСР прав людини; що у розмовах з О. Зінченком обговорювали введення радянських військ до Афганістану, говорив про

недотримання окремих статей Конституції СРСР, про незаконне висилання академіка Сахарова; що він зберігав та розповсюджував книги, статті, вірші та фотографії, які суд вважає кримінальними. Наприклад, «Архіпелаг ГУЛаг» Солженіцина, «Жива історія» Карякіна, «Культ особистості в біологічній науці» Жореса Медведєва, «Хроніка поточних подій» № 49, вірші Висоцького, Руденка, Некіпелова, фотографії Сахарова, Солженіцина та інших «антирадянщиків», що були вилучені у нього під час обшуку [2, с. 278–293]. У суді Алтунян заявив, що він не приховував своїх переконань, поглядів, оціночних суджень, але не вважає їх антирадянського спрямованими. Алтунян не погодився і з тим, що його дії були спрямовані на підлив основ радянського ладу та державного порядку. При цьому він спростовував свідчення свідків звинувачення, які трактували його висловлювання саме таким чином. Він також заперечував кримінальність змісту книг, статей та інших матеріалів, поставлених йому у звинувачення. Незважаючи на очевидну відсутність складу злочину в діях Алтуняна, суд засудив його до 7 років ув'язнення в таборах та 5 років заслання. Із самого тексту вироку цілком ясно, що Алтунян не скоїв жодного кримінального злочину, і суворо засуджений лише за вільну думку, за вільне слово, за книгу. У своєму останньому слові Алтунян сказав, звертаючись до суддів та прокурора: «Сьогодні з доносу судять мене, завтра – моїх друзів, а післязавтра – вас. Це дуже небезпечне починання... Це фактично суд над думкою та книгою: з книгами можна боротися тільки книгами, а не кийками та ґратами» [3, с. 428].

Однією з задач цього судового процесу була спроба налякати опозиційну інтелігенцію. Проте КДБ помилився. Процес викликав обурення і співчуття до підсудного у великій кількості молоді, навіть тих, хто особисто не був знайомий з Алтуняном. Генріх Ованесович пізніше згадував: «На суді не було жодних несподіванок: сценарій писався досвідченими «режисерами» з КДБ. Я був визнаний винним в антирадянській агітації та пропаганді, спрямованій на підлив та ослаблення Радянської влади, і за статтею 62, частину 1 КК УРСР засуджений до семи років позбавлення волі у виправно-трудовій колонії

суворого режиму з наступним проживанням на поселенні на п'ять років. Ніколи

Генріх Алтунян під час
відбування покарання

в житті не забуду кілька хвилин після зачитання вироку. Я стояв у оточенні збройної охорони. Зал був заповнений працівниками обласної прокуратури, суду, студентами – майбутніми особистими, юристами. Там же було кілька моїх близьких і друзів. – Вам зрозумілий вирок? – останнє питання судді. – Зрозумілий. І в цей момент усі мої друзі та рідні дістали з рукавів заховані там головки гвоздик і почали кидати в мене через голови конвою. До мене потрапила лише одна квітка, інші конвой

перехопив. Коли публіка в спішному порядку була видалена, на столі секретарки лежала гора квітів, а на моє прохання віддати їх була традиційна відповідь: «Не дозволено» [2, с. 149]. Друге покарання Генріх Алтунян відбував спочатку у таборах для політичних в'язнів, в так званій «36 зоні» у селі Кучино Пермської області РРФСР. За активну участь у боротьбі політв'язнів проти місцевої адміністрації його додатково покарали трьома роками у Чистопольській тюрмі, а після тюремного ув'язнення він потрапив до політтабору у Мордовії, у селищі Барашево [9, с. 31].

Після повернення Андрія Дмитровича Сахарова до Москви він почав вимоги звільнення політв'язнів, включаючи і Генріха Алтуняна. Його повернули до Харкова, але не відпускали, бо слідчі КГБ вимагали від нього підписання проханням про помилування, але, не домогшись успіху, звільнили достроково 9 березня 1987 року (реабілітований у 1990 р. [2, с. 296]). Незабаром після цього він знову влаштувався слюсарем на харківське підприємство «Кінотехпром». Незважаючи на постійні репресії і численні арешти, він відновив активну громадську діяльність і продовжував підтримувати рух за демократизацію радянського суспільства. І вже 10 вересня 1987 р. КДБ в своєму «Достроково звільнені екстремісти

Генріх Алтунян

Алтунян Г. О. (Харків), Хмара С. І., Попадюк З. В. (Львів) та інші (всього 9-ть осіб), які повернулися до республіки, активно відновлюють колишні організаційні зв'язки з однодумцями, роблять практичні дії до їхнього групування та залучення до антигромадської діяльності, намагаються блокуватися з екстремістськи налаштованими особами в інших регіонах країни. Зокрема, вони встановили контакт із одним із ініціаторів випуску «соціально-політичного журналу колишніх політв'язнів «Гласність» Григор'янцем С. І. (Москва) та його співниками, постачають їх негативною інформацією» [14, с. 37]. Він став співголовою Харківського «Меморіалу». І як інформує першого секретаря Харківського обкому КПУ В. П. Мисниченка Управління КДБ УРСР

Депутати Верховної Ради, колишні політв'язні, у день проголошення Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 року. Зліва направо: Левко Горохівський, Олесь Шевченко, Левко Лук'яненко, Ірина Калинець, Михайло

по Харківській області, через відсутність «керівництва з боку ідеологічних органів» над цією організацією, яка об'єднала «осіб, засуджених за антидержавну діяльність у післясталінський період, у тому числі тих, що залишилися на ворожих позиціях», спробував «створити всередині «Меморіалу» т. зв. «асоціацію репресованих»» у червні 1989 року [14, с. 400]. Увійшов він і до координаційної

групи, що займалась розробкою напрямків діяльності Харківської регіональної організації Народного руху України за перебудову [14, с. 476–477], а згодом став її головою. Напередодні виборів до Верховної ради УРСР у березні 1990 року, виборці 522-го мікрорайону міста Харкова та Товариство української мови імені Тараса Шевченка висунули Генріха Алтуняна кандидатом на посаду Народного депутата України від харківського виборчого округу № 370 («Київський»). У другому турі виборів, який відбувся 18 березня, Генріх Алтунян набрав 46,06% голосів виборців і представляв інтереси харків'ян у вищому законодавчому органі України до травня 1994 року. У Верховній Раді він входив до опозиційної до радянської влади Народної Ради,

був членом фракції «Безпартійні». Крім того, Генріх Алтунян працював у двох Комісіях Верховної Ради: Комісії у справах ветеранів, пенсіонерів, інвалідів, репресованих, малозабезпечених і воїнів-інтернаціоналістів, а також у Комісії з питань оборони і державної безпеки [9, с. 32]. Як депутат, він багато зробив для прийняття закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій». Змагався за депутатське крісло Генріх Ованесович і у березні 1994 року, але потерпів невдачу у виборній боротьбі, посівши лише п'яте місце з 16 кандидатів (3,36% голосів виборців). Після цього він продовжив свою діяльність на посаді співголови харківського відділення «Меморіалу». Після невдало проведеної операції в Харкові, влітку 2005 року Генріха Алтуняна було доставлено на лікування до військового шпиталю в Ізраїлі. Незважаючи на зусилля лікарів, його не вдалося врятувати, і 30 червня 2005 року він помер. Його поховали у Харкові.

Висновки. Генріх Ованесович Алтунян приєднався до руху за захист прав людини та демократизацію суспільства наприкінці 1960-х років, вносячи значний внесок у цю боротьбу. Навіть зіштовхуючись з постійними переслідуваннями, репресіями та арештами, він не зупинявся і продовжував активно долучатися до правозахисного руху, який став основою його життя. Г. Алтунян не лише не змінював своїх переконань, але й не здатен був приховати їх, що викликало особливу неприязнь з боку КДБ. Його просто ненавиділи за його невгамовність і абсолютне ігнорування сили злочинної комуністичної влади. Він, як харизматичний лідер, став центром харківського дисидентського кола, яке пропагувало ідеї, що відповідали загальнолюдським нормам демократії та гласності. Отже, інакомислячі готували народ до кардинальних перетворень у житті суспільства, своїми словами і мужніми вчинками наближали ці зміни.

Джерела і література:

1. Honcharova O., Miroshnichenko S., Ryabchenko O. Music and song as a form of dissent in the Soviet Union in the late 1950s – 1980s. *Дослідження з історії і*

- філософії науки і техніки [Studies in History and Philosophy of Science and Technology]*. 31 (1). 2022. С. 48–57.
2. Алтунян Г. О. Цена свободы: Воспоминания диссидента / Худож.-оформитель И. В.Осипов. Харьков: «Фолио», Радиоккомпания «Радио+», 2000. 350 с.
 3. Алтунян Г. Прозрение. *Танюк Л. С. Твори. Щоденники без купюр: в 60-ти т. Т. 36: 1974 р. (вересень-грудень) / Відп. Ред. Л. Фурта*. К.: «Альтерпрес», 2015. С. 413–449.
 4. Гончарова О. С. Етнополітика в незалежній Україні: Навчально-методичний посібник для студентів історичного факультету. Харків: Антиква, 2017. 216 с.
 5. Гончарова О. С. Історія України новітнього часу: Навчально-методичний посібник для студентів історичного факультету. Харків: Антиква, 2017. 332 с.
 6. Данилюк Ю.З., Бажан О.Г. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.). К.: Рідний край, 2000. 616 с.
 7. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987). Харків: Фолио, 2003. 144 с.
 8. Історія міста Харкова. ХХ століття. Х.: Фолио, Золоті сторінки. 2004. 686 с.
 9. Карасик С. Алтунян Генріх Ованесович. *Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР. Т. 1. Україна. Частина 1*. Харків: Харківська правозахисна група; «Права людини». 2006. С. 30–32. URL: <http://surl.li/rhfou> (Дата звернення 14.02.2024)
 10. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. К.: Либідь, 1995. 224 с.
 11. Майстренко В. С. Сторінки історії дисидентського руху та інакомислення на Харківщині в 60–80 рр. ХХ ст. *Методичний вісник історичного факультету*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2005. №4. С. 95–101.
 12. Політичні протести й інакомислення в Україні (1960–1990): Документи і матеріали / Упор. В. М. Даниленко. К.: Смолоскип, 2013. 736 с.

- 13.Тольц В. Памяти Генриха Алтуняна. *Радио свобода*. 2006. 16 января. URL: <https://archive.svoboda.org/programs/TD/2005/TD.071605.asp> (Дата звернення 14.02.2024)
- 14.Шлях до незалежності: суспільні настрої в Україні кін. 80-х рр. XX ст. Документи і матеріали. До 20-ї річниці незалежності України / Національна академія наук України, Інститут історії України НАН України; Галузевий державний архів Служби безпеки України. К.: Інститут історії України НАН України, 2011. 626 с.

Honcharova Olha Serhiivna

A man in the fight against the totalitarian system of the 1960s – 1980s: the price for Henry Altunyan's freedom

Abstract. The article analyzes the role and place of Henry Hovhannesovich Altunyan in the dissident movement of the 1960s - 1980s in the Ukrainian SSR and reveals his position on the social and political processes in the state, which he was a witness and participant of.

Key words: democratic views, dissident movement, ideological pressure, national consciousness, repression.